

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА

Скіра Юрій Романович

УДК 94:[271.4-78-46УГКЦ:(=411.16)](477.83) «1942/1944»

**УЧАСТЬ МОНАХІВ СТУДІЙСЬКОГО УСТАВУ У ПОРЯТУНКУ ЄВРЕЇВ НА
ТЕРИТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ АРХІЄПАРХІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
У 1942 – 1944 РР.**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка».

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент
Хома Іван Ярославович,
Національний університет
«Львівська політехніка»,
доцент кафедри історії, музеєзнавства та
культурної спадщини.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
Шкраб'юк Петро Васильович,
Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України,
в. о. завідувача відділу української літератури;

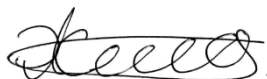
кандидат історичних наук, доцент
Концур-Карабінович Наталія Миколаївна,
Івано–Франківський національний технічний
університет нафти і газу,
доцент кафедри історії та політології.

Захист відбудеться 8 травня 2018 р. о 17 00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 35.222.01 Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституту народознавства НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4).

Автореферат розіслано «5» квітня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Л. І. Хахула

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблематика вивчення відносин між духовенством і монашеством Греко-Католицької Церкви та галицькими євреями у роки Голокосту протягом десятиліть перебувала на етапі розроблення теми. До проголошення незалежності України в істориків не було можливості її досліджувати через геополітичні обставини часу, заборону і переслідування ГКЦ з боку влади СРСР. Як наслідок, тематика стала заручницею ідеологічних та політичних зацікавлень різних сторін. Це сприяло фальсифікації минулого і витворенню упередженого трактування подій, які відбувалися на території Львівської архієпархії під час Другої світової війни. Тому актуальність дослідження полягає в гострій потребі дати відповіді на різноманітні питання, пов'язані з процесом переховування євреїв монахами Студійського Уставу; відобразити мотиви, методи, небезпеки з якими вони зустрічалися. Ця робота розвінчує міфи, які сформувалися через незнання попередніми дослідниками умов та можливостей рятівників й місцевості. Вона відновлює історичну правду та формує комплексне бачення участі студитів у акції порятунку євреїв, яка відбулася з ініціативи їхнього архімандрита, митрополита Андрея Шептицького, та врятувала життя декільком сотням дорослих та дітей.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукового напрямку «Проблеми дослідження та викладання історії та культури України» кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка».

Об'єктом дослідження є монахи Студійського Уставу, які брали участь у порятунку євреїв у роки німецької окупації.

Предметом дослідження є ставлення митрополита Андрея Шептицького до нацистської політики «остаточного розв'язання» єврейського питання; переховування євреїв монахами Студійського Уставу у Львові в 1942 – 1944 рр.; допомога євреям монахами Унівської Святоуспенської Лаври Студійського Уставу в роки Голокосту.

Мета дослідження – дослідити особливості переховування євреїв монахами Студійського Уставу на території Львівської архієпархії ГКЦ під час Голокосту.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- окреслити стан історіографічної та джерельної бази питання;
- відобразити стосунки митрополита Андрея Шептицького з євреями Галичини до початку Другої світової війни;

- проаналізувати пастирські послання митрополита Андрея Шептицького як форму протесту проти Голокосту;
- простежити початковий етап акції порятунку євреїв митрополита Андрея Шептицького у 1942 р.;
- дослідити місця та методи переховування євреїв монахами Студійського Уставу у Львові в 1942 – 1944 рр.;
- проаналізувати досвід взаємодії та виживання між монахами Святоуспенської Лаври та євреями у с. Уневі під час окупацій 1939 – 1944 рр.;
- відобразити особливості переховування Курта Левіна та Фаїни Ляхер монахами і монахинями Студійського Уставу в с. Уневі;
- дослідити діяльність сиротинця при Унівській Святоуспенській Лаврі, як місця переховування єврейських дітей студитами.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1942 – 1944 рр. Це зумовлено тим, що саме в цей період відбувалася активна фаза переховування євреїв під час акції порятунку їх митрополитом Андреем Шептицьким, у якій студити відігравали ключову роль.

Географічні межі праці охоплюють територію Львівської архієпархії ГКЦ, згідно шематизму вказаної адміністративно-церковної одиниці станом на 1 січня 1944 р. Головна увага була зосереджена на особливостях переховування у м. Львові та в с. Уневі (тепер село Перемишлянського району Львівської області), через наявність багатої джерельної бази, яка дає змогу різносторонньо простежити тамтешні особливості цього процесу.

Методологічною основою дисертації є принципи історизму, послідовності, об'єктивності, систематичності, всебічності, наукового плюралізму у вивченні того, як монахи Студійського Уставу рятували євреїв у період Другої світової війни. Задля забезпечення реалізації цих принципів використано методи: проблемно-хронологічний, системно-структурний, порівняльно-історичний, діахронний, ретроспективний, статистичний, усної історії.

Наукова новизна праці полягає у комплексному аналізі участі монахів Студійського Уставу в порятунку євреїв на території Львівської архієпархії. У процесі дослідження впроваджено до наукового обігу невідомі архівні матеріали, важливі для розкриття проблематики, які змінюють усталені розуміння вказаних процесів.

Вперше в українській та зарубіжній історіографії:

- заповнено відсутній, тобто опрацьований у формі дисертації, елемент греко-католицького чинника опору націонал-соціалістичній тоталітарній системі щодо Голокосту;

- запропоновано нове бачення початкової фази акції порятунку євреїв митрополитом Андреем Шептицьким у серпні 1942 р.;
- проаналізовано особливості переховування євреїв студитами у міському та сільському середовищах;
- відтворено цілісну картину укриття єврейських дітей при сиротинцях студійських монастирів; порівняно особливості життя і побуту в окремих вказаних закладах.

Уточнено:

- кількість євреїв, яким студити могли надати допомогу;
- місця, монастирі та сиротинці, у яких переховували євреїв;
- виконавців порятункової акції митрополита Андрея Шептицького.

Отримали подальший розвиток:

- осмислення участі окремо взятого студита у акції порятунку;
- реконструкції життєвого шляху рятівника-студита на тлі ХХ ст., мотивів його вибору у акції порятунку, переживань, небезпек та вагань під час виконання доручень.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали праці можуть бути використаними при написанні: регіональних досліджень в області вивчення питань Голокосту у галицькій сільській місцевості; робіт про поведінку населення, окремо взятих осіб, у екстремальних умовах геноциду і війни щодо категорій населення, визначених державою за ціль знищення; праць з історії ГКЦ періоду першої половини ХХ ст.; навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій з викладання історії України у середніх та вищих навчальних закладах;

Апробація результатів дослідження. Результати роботи обговорювалися на засіданнях кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка», апробовані у доповідях на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях, семінарах, літніх школах: «Між опором і пристосуванням: Церква в умовах тоталітарних режимів у ХХ-ХХІ ст.» (Львів, 2016 р.); «Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів в Центральній-Східній Європі (ХХ – поч. ХХІ століття)» (Львів, 2016 р.); «Історія Голокосту в Європі та Україні» (Київ, 2016 р.); «Learning from History: Rights of ethnical and religious minorities nowadays» (Львів, 2016 р.); «Virtuous Leadership: From personal growth to culture renewal» (Кальварія Зебжидовська – Вадовіце – Краків, 2016 р.); «Бабин Яр: пам'ять і сучасний світ» (Київ, 2016 р.); «Чи беремо ми уроки з історії? Культура пам'яті як шлях до європейського порозуміння» (Варшава, 2016 р.); «Україна в добу радянського тоталітаризму: інститути державного насильства, соціальні практики пристосування та опозиційні рухи опору» (Львів, 2017 р.);

«Релігія та глобальні виклики епохи: історичний досвід, реалії сьогодення, перспективи на майбутнє» (Львів, 2017 р.); «Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів в Центральній Східній Європі (XX – поч. XXI століття)» (Львів, 2017 р.); «Засновники і монахи Святоіваніської Лаври Студійського Уставу УГКЦ 1927 – 1946 рр.» (Львів, 2017 р.).

Структура дисертації вибудована за проблемно-хронологічним принципом. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Обсяг рукопису – 221 с. (основний текст – 166 с., список використаних джерел налічує 290 позицій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** висвітлено актуальність роботи, охарактеризовано об'єкт та предмет, визначено мету і завдання, наукову новизну, обґрунтовано вибір періоду, який досліджується. Також проаналізовано використані методи дослідження, практичне значення й апробацію отриманих результатів.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** проаналізовано стан наукової розробки теми, її джерельну складову та методологічну основу.

У **підрозділі 1.1. «Історіографічний огляд»** охарактеризовано стан наукової проблематики, пов'язаний з дослідженням участі монахів Студійського Уставу в переховуванні євреїв. Для висвітлення цієї складової частини роботи використано проблемно-хронологічний принцип.

Встановлено, що впродовж тривалого часу вказане питання трактувалося як додаток для відображення позиції митрополита Андрея Шептицького щодо подій Голокосту в Галичині. Тому студити перебували у залежності від зацікавлення вченими постаті глави ГКЦ. На початковому етапі вивчення життя митрополита у наукових колах української діаспори про цей бік його допомоги євреям у роки Другої світової війни, згадували зазвичай декількома тезами, які констатували факт, але не розкривали деталей. При цьому монахи взагалі не фігурували як суб'єкти процесу. Це простежується у працях С. Барана та К. Королевського. Подією, яка вивела вказану проблематику на відкрите суспільне та наукове обговорення, стало направлення українською стороною запиту в 1964 р. до Яд Вашему з проханням присвоїти митрополиту Андрею Шептицькому звання «Праведника народів світу». Митрополиту його досі не присвоїли, але починаючи з 1976 р. найпомітніші студити, які допомагали євреям, його одержали. Незважаючи на те, що у 70 – 80-их рр. XX ст. розпочалося визнання заслуг представників студійського монашества Яд

Вашею, вказана проблематика продовжувала залишатися без належної уваги фахових діаспорних істориків. Її провід та промоція перебувала у руках людей, які пережили Голокост і були вдячними студитам. Серед них найпомітнішою постаттю був американський економіст Курт Левін.

Із здобуттям незалежності України, дослідження порятунку євреїв монахами Студійського Уставу отримало великі перспективи. Лише починаючи з 2000-их, питання участі монахів Студійського Уставу у порятунку євреїв здобуло своє місце у працях українських вчених, зокрема Д. Слободинського та О. Войтюк. Воно так не досліджувалося в подальшому в окремо виділеному аспекті, його завжди коротко подавали як складову процесу порятунку євреїв представниками ГКЦ. Здебільшого воно опрацьовувалося у рамках висвітлення постаті митрополита Андрея Шептицького. Вказане простежується у публікаціях А. Кравчука, Ю. Бусганга, Л. Соловка, Ж. Ковби. Незважаючи на це, вказані праці стали провісниками того, що тема буде розвиватися і має перспективу.

У підрозділі 1.2. «Аналіз джерельної бази» проаналізовано джерелознавчу сторону дослідження. Для комплексного та багатогранного аналізу використано різновидові групи джерел: документи органів влади та управління міжвоєнної Польщі та Третього Рейху, матеріали архієпарії ГКЦ та твори її служителів, спогади та епістолярій очевидців подій, публікації у пресі.

Насамперед проаналізовано неопубліковані джерела з Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, статистичні дані з Державного архіву Львівської області, кримінальні та особові справи архіву Управління Служби Безпеки України у Львівській області та Галузевого державного архіву Служби Безпеки України, свідчення вцілілих євреїв з архіву Єврейського історичного інституту у Варшаві, інтерв'ю монахів та монахинь з архіву Інституту історії Церкви Українського католицького університету, інтерв'ю мешканців Унева з архіву Святоуспенської Унівської Лаври, монастирські хроніки з архіву Святоіванівської Лаври, листи з архіву Святопокровського монастиря.

Важливу інформацію становлять шематизми Львівської архієпархії, які відображають стан монастирів, парафій у різний час. Вони є важливими документами для встановлення осіб, їх проживання, чисельності населення окремих сіл, передають адміністративно-територіальний стан ГКЦ. Їх доповнюють опубліковані твори митрополита Андрея Шептицького, ігумена ієромонаха Климентія (Шептицького), монахів Святоуспенської Унівської Лаври та інших діячів того часу.

Спогади (як письмові свідчення, так і усні – аудіо та відеозаписи) дозволяють краще проаналізувати суспільно-культурний, побутовий контекст доби. Вони представлені як українською, так і єврейською стороною.

Таким чином, дане дослідження базується на комплексі джерел різного походження, які у взаємному поєднанні мають достатньо високий інформативний потенціал для досягнення мети і реалізації наукових завдань роботи.

У підрозділі 1.3. «Методологія дослідження» охарактеризовано використані наукові методи і принципи. Основу дисертації складають загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, індукція.

Методологія дослідження побудована на розкритті трикутника: тоталітарне суспільство – геноцид – Церква. При цьому використано міждисциплінарний підхід, для втілення якого застосовано як здобутки історичної науки, так і знання з богослов'я, психології, релігієзнавства. Методологічною основою дисертації стали принципи історизму, послідовності, об'єктивності, систематичності, всебічності, наукового плюралізму. Задля забезпечення реалізації цих принципів залучено методи: проблемно-хронологічний, системно-структурний, порівняльно-історичний, діахронний, ретроспективний, статистичний, усної історії. Особливо широко був застосований останній. Це спричинено тим, що написання дисертації було неможливим лише за допомогою документів з архівів, у яких практично відсутні згадки про переховування євреїв духовенством та монашеством ГКЦ або опублікованих спогадів.

У цьому контексті варто наголосити, що ділянка дослідження пам'яті місцевого українського населення про Голокост, є недослідженою і перебуває у процесі свого становлення. У селах відчувається небажання говорити про долю євреїв, які колись там проживали і були знищеними нацистами. На те є різні причини, які мають побутове та суспільне підґрунтя. Вказаний метод є зручним для застосування, оскільки справа йде про мікроісторію. Через один конкретний випадок можна простежити якусь приховану в ньому тенденцію, що дасть відповідь на важливе історичне питання, пов'язане з історією тієї чи іншої місцевості. Важливим є розуміння того, що людська пам'ять є вибірковою і суб'єктивною. Однак для дослідження порятунку євреїв методи усної історії є актуальними і необхідними, оскільки запитання про мотиви, перебіг і вчинки тих чи інших осіб сконцентровані довкола запитань «як?» і «чому?». Для опрацювання та застосування методів усної історії використано методичні рекомендації Г. Грінченко.

У другому розділі «Ставлення митрополита Андрея Шептицького, архімандрита монахів Студійського Уставу до нацистської політики «остаточного розв'язання» єврейського питання проаналізовано позицію глави ГКЦ щодо Голокосту.

У підрозділі 2.1. «Відносини митрополита Андрея Шептицького з євреями Галичини до початку Другої світової війни» встановлено, що митрополит мав тісні контакти з єврейською громадою Львова з перших років свого

служіння на Святоюрській горі. У міжвоєнний період він був єдиним членом польського єпископату, який мав такий високий рівень поваги серед галицьких євреїв та проявляв інтерес до їхнього життя у II Речі Посполитій. Митрополит у своїх діях щодо євреїв намагався схилити їх до християнства. Був практично втілений у життя проект юдео-християнської спільноти у Львові. Вказані заходи, однак, не впливали на ставлення до предстоятеля ГКЦ з боку різних єврейських суспільних кіл, в тому числі й духовних. Навіть під час 1939 – 1941 рр. він продовжував консультації і перемовини з окремими рабинами Львова щодо розуміння політики держави у питанні релігії. Під час же Голокосту митрополит Андрей Шепицький і його оточення категорично відмовилося і не проводило жодних дій, спрямованих на схиляння євреїв до переходу в християнство. Це було пов'язано з розумінням становища людей, які опинилися в умовах загрози існування і відсутності свободної волі.

У підрозділі 2.2. **«Пастирські послання митрополита Андрея Шептицького як форма протесту проти Голокосту»** розглянуто основні твори глави ГКЦ періоду німецької окупації, в яких містяться заклики до неучасті у злочинах нацистів. Встановлено, що в предстоятеля Церкви досить швидко розвіялися ілюзії щодо нової влади і з перших днів він став свідком знущань над львівськими євреями. Це зумовило потребу застерегти, перш за все, українську молодь, не брати участі у погромах і вбивствах, організованих німецькою адміністрацією. Прямих закликів у пастирських посланнях митрополит Андрей Шепицький не міг робити з огляду на небезпеку арешту і конфіскації видань. Тому він словом душпастиря доносив свої погляди і акценти до керованої ним громади вірних ГКЦ. Крім цього, вдавався до листування з високопосадовцями щодо незалучення поліції у вбивствах і погромах євреїв. Висловлював відкриту критику цих дій при аудієнціях з німецькими чиновниками. Повідомляв Ватикан про стан євреїв у Львівській архієпархії. Це була теоретична сторона спротиву, коли ж влітку 1942 р. ситуація вкрай загостилася, глава ГКЦ перейшов до практичного порятунку євреїв. Безперервний контакт з єврейською стороною, обов'язок допомоги ближньому у часі смертельної загрози його життю, спричинили до витворення послідовної поведінки опору митрополита нацистам у роки Голокосту.

У третьому розділі **«Переховування євреїв монахами Студійського Уставу у Львові в 1942 – 1944 рр.»** розглянуто заходи щодо допомоги жертвам Голокосту студитами у міському просторі.

У підрозділі 3.1. **«Початок акції порятунку євреїв митрополитом Андреєм Шепицьким у 1942 р.»** проаналізовано вихідний пункт у дворічному процесі допомоги. Встановлено, що такою подією була «серпнева» акція 1942 р. Євреї у львівському гетто розуміли її наближення, тому всіма можливими

способами шукали шляхів порятунку. Деякі з них, які знали або чули про прихильне ставлення митрополита до євреїв, звернулися безпосередньо до глави ГКЦ по допомогу. Це започаткувало акцію порятунку перш за все дітей, а у наступних місяцях і дорослих. Вказане звернення не було простим для них, як і рішення віддавати своїх дітей з огляду на релігію та уклад життя традиційних єврейських родин. Для них це був перший крок до асиміляції, але в умовах смертельної безвиході вони йшли на це. Суперечності сумління щодо укриття під час «серпневої» акції 1942 р. у молодій людини в підвалах Святоюрського комплексу і усвідомлення гібелі власної родини у гетто відображено на прикладі родини Вайнтрауп.

У підрозділі 3.2. «Місця, особи та методи переховування євреїв монахами Студійського Уставу у Львові в 1942 – 1944 рр.» описано особливості допомоги у Святоюрському комплексі, монастирі священномученика Йосафата, Святоіванівській Лаврі та на взуттєвій фабриці «Солід». Увагу зосереджено на постатях студитів, їхньому життєвому досвіді та сприйнятті вибору. На початку з'ясовано, чому митрополит покладався здебільшого у своєму проекті на студитів. Це було пов'язано з тим, що він ще з міжвоєнного часу мав складні стосунки з Чином святого Василя Великого через політику візантинізму. Чин Найсвятішого Ізбавителя не мав на той час матеріальної бази, яка могла б послужити цій меті. Тому глава ГКЦ поклався на монахів Студійського Уставу, які швидко відновили звичний спосіб життя своїх обителів та мали повну довіру митрополита.

Особливий акцент у підрозділі зроблений на постаті ігумена Святоуспенської Лаври ієромонаха Климентія (Шептицького), який фактично був головним координатором акції порятунку євреїв. Досліджено, що Святоюрський комплекс був первинним місцем, де приймали євреїв для подальшого переховування. Той факт, що вказані люди були як знайомими, так і невідомими особами, підкреслює на який ризик йшли організатори порятунку. У монастирі священномученика Йосафата практикували переховування лише дорослих осіб. Натомість Святоіванівська Лавра займалася дітьми: вона була як місцем стаціонарного укриття, яке на початковому етапі незадовільно функціонувало через брак дисципліни серед вихованців сиротинця та не до кінця продуманих способів адаптації єврейських дітей в українському середовищі, так і тимчасовим пунктом на шляху до надійного місця.

Взуттєва фабрика «Солід» є прикладом взаємодії монахів і мирян заради порятунку євреїв. На основі нових джерел відкрито досі невідому сторінку акції порятунку, простежено завдання, які стояли перед групою довірених жінок, які готували їжу, передавали її студитам для вісімнадцяти осіб, які перебували у підвалах підприємства.

У результаті злагоджених дій між різними львівськими студійськими монастирями було використано максимально їхні можливості для порятунку євреїв, що дало змогу побудувати безперебійну конспіративну систему, яка незважаючи на постійні доноси і обшуки, не зазнала краху, жоден з євреїв і рятівників не потрапив до рук гестапо за таку діяльність.

У четвертому розділі **«Допомога євреям монахами Унівської Святоуспенської Лаври Студійського уставу в с. Уневі у роки Голокосту»** розглянуто заходи щодо порятунку на прикладі студійського монастиря в сільській місцевості.

У підрозділі 4.1. **«Монахи Святоуспенської Лаври Студійського Уставу і євреїв у с. Унів: досвід взаємодії та виживання під час окупацій 1939 – 1944 рр.»** відкрито невідому досі сторінку допомоги місцевим та немісцевим євреям, яку здійснювали як монахи, так і мешканці Унева. Це розширює розуміння проблеми переховування єврейських дітей у сиротинці при Святоуспенській Лаврі, відображає небезпеки та механізми поведінки як жертв, так і рятівників. На початку подано історію унівської єврейської громади, особливості її економічного життя, стосунків з українцями. Звернено увагу на вересневі події 1939 р. як прообразу майбутніх суспільно-політичних викликів. Підкреслено, що вказаний період був часом першої вседозволеності у війні, яка супроводжувалася грабунками і поступовим витворенням системи доносів і нагород за це, що набуло згубних масштабів у роки німецької окупації і було одним з важливих чинників провалів переховування євреїв. Сфокусовано увагу на взаємовідносинах монахів Лаври і єврейських біженців, які мешкали у монастирських приміщеннях. Простежено лінію взаємодопомоги у виживанні під час першої радянської окупації. Ці стосунки лягли в основу довіри і взяття на себе обов'язку переховувати дві єврейські родини-біженців у подальших подіях Голокосту. Показано, як гибель унівської єврейської спільноти, так і долю людей, які вціліли, ставлення до них з боку української громади. Окрему увагу зосереджено на історії родини Вольфа Ляма, якій допомагали студити до завершення німецької окупації. Зроблено акцент на тому, що Святоуспенська Лавра перебувала у центрі порятунку з огляду на довколишні гетто, табори праці та місця масових вбивств.

У підрозділі 4.2. **«Переховування Курта Левіна і Фаїни Ляхер монахами та монахинями Студійського Уставу в с. Уневі»** увага сконцентрована на вибраних історіях двох осіб. Історія Фаїни Ляхер є єдиною, добре зафіксованою у джерелах, історією єврейської жінки, яку врятували монахи і монахині ГКЦ. У всіх інших випадках існують лише фрагментарні спогади і свідчення осіб, які або переховували, або зустрічалися, жили поруч з переслідуваними. Подібно до випадку Фаїни Ляхер, склалася ситуація і з Куртом Левіном.

Фаїна Ляхер залишила декілька інтерв'ю, одне свідчення, яке було написане чотири роки після завершення німецької окупації, і постійно у розмовах з близькими людьми (як наприклад з с. Хризантією (Гнатів) поверталася до цих подій. Через наявність цього матеріалу можна простежити Голокост у галицькому містечку і селі, ставлення монахів та монахинь Студійського Уставу до євреїв, яких вони переховували, проаналізувати методи, які вони для цього застосовували.

Курт Левін так само залишив дві книги спогадів. Першу написану відразу після завершення Другої світової війни, і другу – написану як підсумок кар'єри і життя. Він також постійно давав інтерв'ю, складав свідчення на процесі беатифікації митрополита Андрея Шептицького в Римі та під час спроб присвоїти главі ГКЦ звання «Праведника народів світу» в Єрусалимі. Крізь призму його спогадів можна простежити механізми укриття та функціонування місць переховування євреїв студитами, настрої в їхньому середовищі та позицію братів Шептицьких.

Доля Фаїни Ляхер є дещо нетиповою через її покликання до монашого життя. Такою ж нетиповою є історія Курта Левіна через те, що він був єдиним євреєм, для якого брати Шептицькі обрали метод маскуванню під виглядом новика. У цьому контексті слід зазначити, що історія кожного єврея, врятованого духовенством чи монашими спільнотами ГКЦ, є унікальною. З огляду на атмосферу, традиції і дух тієї епохи, їхнє звернення за допомогою було вже кроком, на який погоджувалися одиниці, переборюючи в собі сумніви та упередження.

Фаїна Ляхер пережила всі небезпеки і заслуга в цьому належить великій кількості людей різного походження, різних професій і політичних поглядів. Їхня спільна діяльність уможливлювала порятунок родини Ляхерів. Цих людей наповнювали етноконфесійна толерантність, повага і співчуття. Результатом усіх цих дій став порятунок Фаїни Ляхер, яка вижила під час Голокосту і передала свій досвід жінки. Курт Левін передав досвід молодого чоловіка, який протягом двох років переховувався серед монахів Студійського Уставу. Разом їхні життєписи є цінними для розуміння гуманістичного духу ГКЦ.

У підрозділі 4.3. «Сиротинець Унівської Святоуспенської Лаври Студійського Уставу як місце переховування єврейських дітей студитами» описано досвід переховування у конкретно виділеному закладі з огляду на загальну систему, яку витворила координаційна група у Львові. Встановлено, що сиротинець при Святоуспенській Лаврі у с. Унів займає особливе місце через те, що найкраще висвітлений у джерелах. Четверо єврейських хлопців, які там перебували протягом 1942–1944 рр. залишили свої свідчення. З іншого боку описаний ними досвід та побут підтверджується та доповнюється матеріалами інтерв'ю монахів і старожилів

Унева, що дозволяє відобразити цілісну картину життя, небезпек та викликів, з якими зустрічалися унівські студити та довірені їм діти.

Вказаний заклад, у порівнянні з іншими, не був надійним укриттям. Доноси місцевого населення, періодичні обшуки та пильність німецької адміністрації робили його вразливим і лише спритність та винахідливість монахів врятувала виконавців та мешканців сиротинцю від викриття та арешту. Важливим елементом у цьому була атмосфера дисципліни. Вона стала запорукою того, що на відміну від сиротинця при Святоіванівській Лаврі, тут жодного разу не було викрито дітей-євреїв з подальшими проблемами і наслідками. Заслуга у цьому належала ієромонаху Даниїлу (Тимчині), який тримав ситуацію під своїм педагогічним контролем.

У початковій фазі акції порятунку сиротинець відігравав більше транзитну роль, однак з кінця 1942 р. він перетворився на постійне місце проживання трьох єврейських хлопців. До завершення 1943 р. унівським студитам вдавалося забезпечувати нормальним харчовим раціоном євреїв, яким вони допомагали. У наступний період, який тривав аж до приходу радянської влади у липні 1944 р., в Лаврі, через конфіскацію худоби відчувалося, постійне недоїдання. Проте, незважаючи на ці несприятливі обставини, монахам вдалося виконати поставлене архімандритом завдання, врятувати трьох дітей. У серпні 1944 р. двох було передано митрополиту Андрею Шептицькому. Разом вони стали частиною двохсот дітей, яким вдалося пережити Голокост за допомогою рішень координаційної групи у Львові та готовності монахів різних згромаджень виконати прохання глави ГКЦ.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження. Визначено, що питання участі монахів Студійського Уставу щодо порятунку євреїв на території Львівської архієпархії досліджувалося фрагментарно. До здобуття незалежності України діаспорні дослідники не мали можливості працювати з архівами, які перебували на території СРСР. У другій половині XX ст. у середовищі вчених української діаспори так і не було сформовано наукового підходу до вивчення цієї проблеми. Коли вони її розглядали – то лише у світлі заперечення тези радянської та деякої ізраїльської історіографії про колабораціонізм митрополита Андрея Шептицького, його байдужість до долі єврейського населення Галичини у роки Другої світової війни. Тому дискусії мали полемічний характер і не були актуальними для ширшого світового наукового товариства, перебували у стані заполітизованості. Зміни настали лише протягом двох останніх десятиліть, коли тема стала частиною галузі досліджень Голокосту сучасної української історіографії. На сьогодні для української науки постала гостра потреба дати відповідь на окремі базові питання у цій ділянці. Доступ до джерельної бази дозволив провести комплексні неупереджені узагальнення.

У процесі написання роботи встановлено, що порятунок євреїв як митрополитом, так і монахами Студійського Уставу не був спонтанною реакцією на геноцид. Цьому передували тривалі контакти між сторонами. Митрополит Андрей Шептицький добре знав життя євреїв Галичини з перших років свого єпископського служіння, надавав матеріальну допомогу єврейським установам, а в 30-их рр. XX ст. підтримував тісні контакти з окремими представниками їхнього релігійного і культурного середовища. Поряд з цим, він дивився на євреїв як душпастир, намагаючись схилити їх до християнства. З його активної підтримки у Львові у другій половині 30-их рр. XX ст. постала християнсько-юдейська спільнота, розвиток якої був перерваний Другою світовою війною. Під час Голокосту митрополит і його оточення категорично й принципово дотримувалося позиції несхиляння переховуваних ними євреїв до християнства. У міжвоєнний період глава ГКЦ був відкритим противником антисемітських проявів у суспільно-культурному житті довіреної йому пастви і намагався підтримувати толерантне ставлення до єврейського народу в ситуації міжнародної напруги, що наростала і призвела до катастрофи 1 вересня 1939 р.

З початком німецької окупації митрополит Андрей Шептицький намагався захищати гідність життя будь-якої людини. Особливу увагу він звертав на єврейське питання з перспективи наростаючого терору. Його головним завданням тоді було вберегти українську молодь від участі у вбивствах, знущаннях та грабежах євреїв, що були стимульовані німецькою адміністрацією. Тому митрополит переживав у своїх діях фазу первинного опору через публікування пастирських послань з наголосом на потребу протилежних до реалій часу вчинків. Коли стало зрозуміло, що до певної міри ця фаза себе вичерпала і потрібно рятувати в умовах геноциду всіх кого можна – митрополит у серпні 1942 р. розпочинає це робити.

Основою порятункової акції митрополита Андрея Шептицького стали студійські монастирі, яким відносно швидко вдалося відновити звичний ритм життя та чисельність у порівнянні з іншими монашими спільнотами після приєднання Західної України до УРСР.

Для реалізації задуму митрополит Андрей Шептицький створив координаційну групу, яка складалася як з секретарів глави Церкви, так зі студитів. Провідну роль у ній відігравав ігумен Святоуспенської Унівської Лаври Студійського Уставу ієромонах Климентій (Шептицький). Ця група розробила систему монастирів, дочірних домів, сиротинців, парафій, на які скеровували єврейських дорослих та дітей з метою укриття. Про добре налагоджений механізм порятунку свідчить той факт, що нацистам жодного разу не вдалося виявити і заарештувати ані рятівників, ані переховуваних.

Серед головних студійських місць укряття євреїв у Львові були: монастир священномученика Йосафата на вул. П. Скарги, Святоіванівська Лавра, взуттєва фабрика «Солід» на вул. Трибунальській, 16. Опікувалися євреями, яким надав притулок митрополит, студити і у Святоюрському комплексі. Як з'ясувалося, часто євреї, які приходили просити митрополита про переховування, не були місцевими і навіть нікого особисто не знали з оточення глави ГКЦ. Вони просто десь чули, що до нього можна звернутися. Митрополит приймав їх не боячись, що вони можуть бути підсланими агентами гестапо.

У роботі показано небезпеки, які очікували рятівників. Відкрито досі невідому сторінку надання допомоги єврейським родинам, які переховувалися спочатку на території Святоуспенської Лаври, а пізніше – в місцевих лісах. Було показано, як життя всередині Святоуспенської Лаври, дочірнього дому сестер-студиток, де надавали притулок євреям, так і зовнішній тодішній світ у селі та околицях. Це дає розуміння того, що студійське монашество сповнювало задум свого архімандрита в умовах щоденного бачення геноциду. Підсумовуючи, можна ствердити, що духовний провід ГКЦ зумів використати наявні ресурси для зменшення духовного та фізичного насильства як серед вірних, так і ширшого загалу тодішнього суспільства.

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Скіра Ю. Р. Взаємовідносини монахів Святоуспенської Лаври Студійського Уставу з євреями села Унева напередодні Голокосту. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2017. Вип. 47. С.142–146.
2. Скіра Ю. Р. Переховування Фаїни Ляхер монахами та монахинями Студійського Уставу під час Голокосту. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вінниця, 2017. Вип. 25. С. 138–144.
3. Скіра Ю. Діяльність ієромонаха Германа (Будзінського) у порятунку євреїв під час Голокосту в селі Уневі та у Львові. *Scientific journal of academic research «The Caucasus»*. Takalo, 2016. Vol. 16. P. 38–42.
4. Скіра Ю. Початок акції порятунку євреїв митрополитом Андреем Шептицьким у серпні 1942 р. *Evropský filozofický a historický diskurz*. Praha, 2017. V. 3, Sv. 3. S. 14–18.
5. Скіра Ю. Лихоліття Першої світової війни як чинник формування досвіду протистояння викликам воєнного часу в монахів Студійського Уставу.

- Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2017. Вип. 4 (353). С. 43–48.
6. Скіра Ю. Р. Переховування євреїв монахами Студійського Уставу на взуттєвій фабриці «Солід» у Львові в 1942 – 1944 рр. *Науковий журнал «Історико–культурні студії»*. Львів, 2016. № 1 (3). С. 113–117.
 7. Скіра Ю. Переживання трагедії Голокосту митрополитом Андреем Шептицьким у світлі спогадів очевидців. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2016. Вип. 27. С. 50–54.
 8. Скіра Ю. Позиція Греко-Католицької Церкви у змаганнях за вищу національну освіту в Галичині у 1900 – 1939 роках. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2016. Вип. 9. С. 78–90.
 9. Скіра Ю. Порятунком родини Штерн митрополитом Андреем Шептицьким у світлі спогадів Лілі Польман. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Київ, 2017. 2 (133). С. 68–70.
 10. Скіра Ю. Р. Діяльність координаційної групи організованої митрополитом Андреем Шептицьким для порятунку євреїв під час Голокосту у 1942 р. *Тези IV Міжнародної науково-практичної конференції «Історико-культурна спадщина: проблеми збереження і популяризації»* / уклад.: Ю.М. Курдина. Львів, 2017. С. 116–117.
 11. Скіра Ю. Переховування єврейських дітей у сиротинці Святоіванівської Лаври Студійського Уставу у 1942 – 1944 рр. *Теорія і практика сучасної науки. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24-25 лютого 2017 року)*. Херсон: Гельветика, 2017. Ч. 1. С. 216–218.
 12. Скіра Ю. Розвиток студійського монашества у 20 – 30 рр. ХХ ст. з перспективи його діяльності щодо порятунку євреїв під час Голокосту. *Перспективи та пріоритети розвитку історичної науки: матеріали Міжнародної науково–практичної конференції (м. Вінниця, 10 – 11 квітня 2017 р.)*. Вінниця, 2017. С. 28–31.
 13. Скіра Ю. Справа Митрополита Андрея Шептицького і Яд-Вашем: проблеми визнання. *Митрополит Андрей Шептицький – великий праведник України, фундатор національно-культурного відродження в Україні. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Коломия, 20 травня 2015 р.)* / ред. М. Ковальчука, С. Михайлюк, О. Русакової. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. С. 15–20.
 14. Скіра Ю. Ставлення Митрополита Андрея Шептицького до політики «остаточного вирішення єврейського питання». *Полілог. Збірник статей науковців з історії, філософії, культурології*. Одеса, 2015. С. 160–167.

15. Скіра Ю. Ставлення представників студійського монашества до ОУН під час Другої світової війни. *Наука, освіта, суспільство очима молодих: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців*. Рівне: РВВ РДГУ, 2017. С. 287–288.
16. Skira Y.R. The Ukrainian Greek Catholic Church and the challenges of totalitarian in 1939 – 1946. *Materialy V międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Osobowość, społeczeństwo, polityka» (23.12.2016 – 24.12.2016)*. Lublin: WSEI, 2016. Cz. I. S. 68–70.

АНОТАЦІЯ

Скіра Ю. Р. Участь монахів Студійського Уставу у порятунку євреїв на території Львівської архієпархії Греко-Католицької Церкви у 1942 – 1944 рр. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2018.

У дисертації на основі досі неопублікованих листів, спогадів, свідчень, інтерв'ю, а також інших джерел комплексно проаналізовано процес переховування євреїв монахами Студійського Уставу. В оцінці та аналізі цього дисертант не лише сконцентровує увагу на проблематиці «рятівник – врятований», але розглядає і ширший аспект – «тоталітарне суспільство – геноцид – Церква».

Описано методи та способи за допомогою яких студити переховували та рятували євреїв у міському та сільському просторі. З'ясовано небезпеки та перешкоди, які їх супроводжували на цьому шляху. Досліджено взаємини львівської єврейської громади з митрополитом Андреєм Шептицьким та взаємодію студитів з унівськими євреями протягом окупацій 1939 – 1944 рр. Проаналізовано долі окремо взятих єврейських родин, окремих осіб та дітей, яким студити надавали допомогу у Львові та с. Унів. Відображено систему переховування дітей у сиротинцях монастирів з особливим акцентом на Святоуспенську Лавру.

Ключові слова: монахи, митрополит, Голокост, Церква, євреї.

АННОТАЦИЯ

Скира Ю. Р. Участие монахов Студийского Устава в спасении евреев на территории Львовской архиепархии Греко-Католической Церкви в 1942 – 1944 гг. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (доктора философии) по специальности 07.00.01 – «История Украины». – Национальный университет «Львовская политехника», Институт украиноведения им. И. Крипякевича НАН Украины, Институт народоведения НАН Украины. – Львов, 2018.

В диссертации на основе еще неопубликованных писем, воспоминаний, свидетельств, интервью, а также других источников комплексно проанализирован процесс укрытия евреев монахами Студийского Устава. В оценке и анализе этого диссертант не только концентрирует внимание на проблематике «спаситель – спасен», но рассматривает и более широкий аспект – «тоталитарное общество – геноцид – Церковь».

Выделены методы и способы с помощью которых студиты прятали и спасали евреев в городском и сельском пространстве. Выяснено опасности и препятствия, которые их сопровождали на этом пути. Исследована отношения львовской еврейской общины с митрополитом Андреем Шептицким и взаимодействие студитов с унивскими евреями в течение оккупации 1939 –1944 гг. Проанализированы судьбы отдельно взятых еврейских семей, лиц и детей, которым студиты оказывали помощь во Львове и с. Уневе. Отражено систему укрытия детей в детских домах монастырей с особым акцентом на Святоуспенскую Лавру.

Ключевые слова: монахи, митрополит, Холокост, Церковь, евреи.

SUMMARY

Skira Y. R. The Role of the Studite Monks in Rescuing the Jews on the Territory of Lviv Archeparchy of the Greek Catholic Church in 1942 – 1944. – Manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of historical sciences, specialty 07.00.01 – «History of Ukraine». – Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy Sciences of Ukraine, the Institute of Ethnology of the National Academy Sciences of Ukraine. – Lviv, 2018.

On the basis of before unpublished letters, memoirs, testimonies, interviews, as well as other sources, a complex analysis of the process of concealing Jews by the monks of the Studite rite has been carried out in this dissertation. In the assessment and analysis, the author of dissertation does not only concentrate on the problem of «rescuer – rescued», but also considers a broader aspect – «totalitarian society – genocide – church».

The methods and ways to hide and save the Jews in urban and rural locations are singled out. The hazards and obstacles that accompanied them along this way are also identified. The relationship between the Lviv Jewish community with Metropolitan

Andrey Sheptytsky and the interaction between Studites and Univ Jews during the occupation of 1939 – 1944 are investigated. The fate of individual Jewish families, persons and children whom the Studites helped in Lviv and Univ are also analyzed. The system of hiding children in orphanages of monasteries with a special emphasis on Univ Holy Dormition Lavra is shown.

The conclusion states that due to a well-coordinated system that never failed, about two hundred Jewish children and adults were rescued. To date, there is neither exact number nor list of persons whom the Studites helped to survive and took care of. However, due to the testimony of schemonk Lawrentiy (Kuzik), a participant and active implementer of Sheptytskyi brothers plan, an estimated number of rescued Jews can be calculated. Unknown remains the number of saviors, persons who helped to hide the Jews. The revealed facts indicate that it was a broad and at the same time a narrow matter, where only the most reliable and proven people were involved, including the laity. This made possible to keep secrecy, and the trust and willingness to sacrifice were the things this action relied on.

Key words: monks, Metropolitan, Holocaust, Church, Jews.

Підписано до друку 20.03.2018 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 180342